

kadardı. Ayrıca daha yüksek kısımlarda okuyan talebelere, müderrislere ve Tetimme bevvâblarına, devamı kontrol eden noktacılar her nöbette 200 dirhemlik fodula dağıtılırdı. Bu imârette XVI. yüzyılın ilk yarısında fodula için her gün 30 kile un harcanıyor ve beher kileden 110 fodula çıkartılıyor, böylece 100 dirhem ağırlığında 3300 adet fodula hazırlanıyordu. Bunun 2234'ü sayıları 957'yi bulan imaret talebesi, görevli ve hizmetlileriyle 160 kadar misafire, geri kalanı ise muhtemelen fakir ve muhtaç halka tevzi edilmişti. Fodula yapımı için Edirne'deki II. Bayezid İmaretinde, bir kilesi 18 okka olan Edirne kilesi hesabıyla günde 20 kile, Edirne I. Bayezid İmaretinde 12 kile, Edirne I. Bayezid İmaretinde 6 kile, İstanbul'da Eyüp Türbesi İmaretinde ise 2,5 kile un sarfiyatı yapılmıştı. Süleymaniye İmaretinde, 1585-1586'da bir yıl boyunca 12.877 kile buğdayın 8405 kilesi ekmeçlik un haline sokularak fodula hazırlanmasında kullanılmıştı. III. Selim'in sadrazamlarından İzzet Mehmed Paşa, imaretlerde pişirilecek fodalaların daha kaliteli olması için Kasım 1796'da yeni bir nizamname çıkarak hepsinin iyi undan yapılmasını sağladı (BA, HH, nr. 10771; Nûri, vr. 153^a-154^a). İmaret fodalaları çok defa vakıf mütevellisi tarafından yapılan anlaşma sonucu çarşı fırıncılarına havale edilerek pişirilirdi. Gerek imaretlerde yapılan dağıtımda, gerekse yeniçerilere verilen fodalaların tevziinde bazı usulsüzlükler de oluyordu. Bazı medrese talebeleri bir yolunu bularak birkaç imaretten fodula alıyor ve kendi ihtiyaçlarından fazlasını fırıncılara veya halka satıyorlardı. Bu zamanla çok yaygın bir alışverişi halini almıştı. Bazı yeniçeriler de aynı şekilde ele geçirdikleri fazla fodalaları satıyorlardı. Halk arasında kullanılan bir deyim olan "fodulacı" tabiri de muhtemelen bu usulsüz muameleden kaynaklanmıştır. Ayrıca zaman zaman yeniçerilerin fodalaların bozukluğu veya kalitesizliğinden şikâyet ettikleri, bazan da fazla fodula almak maksadıyla fırın işlerine karıştıkları oluyordu.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra fodula fırını kaldırıldı. Ancak sarayda bazı görevlilere fodula tipi ekmek çıktığı ve bu eski saray âdetinin XX. yüzyıl başlarına kadar devam ettiği bilinmektedir. V. Murad döneminde sarayın eski bir kalfası, Mâbeyn müşiri Damad Nûri Paşa'nın fodula dağıtma âdetini kaldırıp yerine tayın verme teşebbüsüne

karşı çıkarak vâlide sultanın da tesiriyle buna engel olmuştu. Ancak II. Meşrutiyet'ten sonra bu âdet terkedilmiştir. Ayrıca 24 Rebîülevvel 1329 (25 Mart 1911) tarihli bir kanunla, özel vakıflar dışında Evkaf Nezâreti'nce ilgililere dağıtılmakta olan fodalalar yerine bedellerinin ödenmesi ve bunların kayıtlarının silinmesi kararı alınmış; birinci nevi fodula için sekiz, ikinci nevi için altı, üçüncü nevi için beş, dördüncü nevi için dört Osmanlı lirasının bir defaya mahsus olmak üzere verileceği belirtilmiş; fakir, sakat kişiler ise bu kapsamın dışında tutulmuş, fakat onlara da fodula değil bedelinin verilmesi kararlaştırılmıştır (*Düstûr*, III, 254-255). Bugün "fodulacı, fodlacı" tabirleri halk arasında hâlâ kullanılmakta, ayrıca İstanbul Fatih'te bu adı taşıyan bir de sokak (Fodla sokağı) bulunmaktadır. Yine halk arasında bazı fırınlar hâlâ fodla fırını şeklinde adlandırılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MD, nr. 2, s. 193/1762, 195/1777; BA, KK, nr. 3398, s. 52-65; nr. 7094, s. 11; nr. 7097, s. 52-53; nr. 7098, vr. 18^a, 48^b; nr. 7224, vr. 22^a-23^b; BA, MAD, nr. 15764; nr. 15902; BA, HH, nr. 10771; BA, ARSK (Dosya), nr. 5, Evr. 28; BA, D.BŞM, nr. 11; BA, D.BŞM (Dosya), nr. 1, Evr. 34; BA, D.BŞM, MTE (Matbah-ı Âmire), nr. 10509, s. 11; BA, D.BŞM, ETB (Ekmeçkibası), nr. 11771; nr. 11792; BA, D.PYM (Piyade Mukabelesi), nr. 35113, 35117, 35121-35124, 35136-35137; TSMA, nr. E 8718; *Fâtih Aşhânesi Tevziâtı* (nşr. Süheyl Ünver), İstanbul 1935, s. 3-4; *Fodula Muhasebe Defteri, Muharrem 904 - Cumâdelülâ 905* (nşr. Dündar Günay, *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları* içinde), Ankara 1974, s. 46-51, 56-61; *Kavânin-i Yeniçeriyân* (nşr. A. Y. Petrosyan), Moskva 1987, vr. 26^b-28^b, 135^b-136^a; *Kânûnnâme, Âtîf Efendi Ktp.*, nr. 1734, vr. 284^{a-b}; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 154, 292, 350; II, 728; Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfehôrân*, s. 88; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 536-537; Nûri, *Târih*, I, Ktp., IV, nr. 5996, vr. 153^a-154^a; M. Galib, *Sâdullah Paşa yahut Mezardan Nidâ*, İstanbul 1909, s. 42-43; Atâ Bey, *Târih*, I, 297; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 57, 162, 257, 260-261, 321, 397, 518; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 459; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 114-115; "Duâgü Fodalalarının Sûret-i İmhâsı Hakkında Kanun", *Düstur*, İkinci tertip, İstanbul 1330, III, 254-255; Ö. Lutfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İFM*, XXIII/1-2 (1963), s. 272-274, 280, 283; a.mlf., "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilâncoları", *TTK Belgeler*, II/2 (1965), s. 244-246; a.mlf., "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", a.e., IX/13 (1979), s. 34, 72, 80, 105, 128, 144, 174; a.mlf., "Süleymaniye Câmi ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu", *VD*, IX (1971), s. 120, 155; Pakalın, "Fodla", I, 634; R. Ekrem Koçu, "Fodla, Fodula", *İst.A*, XI, 5813.

FERİDUN EMEÇEN

FOLKLOR

(bk. HALKIYAT).

FORT-LAMY

Çad Cumhuriyeti'nin başşehri olan
N'Camena'nın eski adı
(bk. ÇAD).

FOSSATI, Gaspere Trajano

(1809-1883)

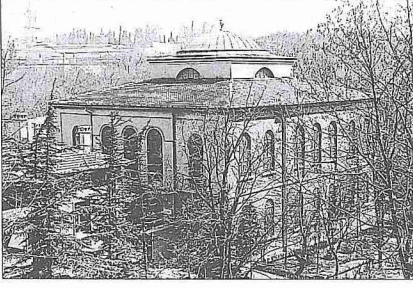
İstanbul'da
başta Ayasofya'nın tamiri
olmak üzere birçok bina yapan
İsviçreli mimar.

7 Ekim 1809'da Güney İsviçre'nin İtalyanca konuşulan Ticino (Tessin) kantonunda Morcote'de dünyaya geldi. Ecdadında pek çok mimar ve ressam bulunan bir ailenin çocuğudur. Yakınları gibi o da mimar olarak yetişmek üzere, en büyük özelliği gençlere Neo-Rönesans üslûbunda binalar yapmayı öğretmek olan Milano'daki Brera Akademisi'nde öğrenim gördü. O yıllarda Rusya'da bu üslûp çok tutulduğundan genç mimarlar orada çalışarak para kazanmayı tasarlıyorlardı. Gaspere Brera Akademisi'nden 1827 yılında mezun oldu ve diploma projesi olarak hazırladığı "bir başkent için arşiv binası" konulu çalışması çok beğenilerek kendisine altın madalya verildi.

Fossati 1828-1831 yıllarında İtalya'da dolaştı; Venedik ile Roma'da kalarak buradaki eski tarihi binaların rölevelerini çizdi ve 1832'de Morcote'ye döndü. Bir süreden beri Rusya'da çalışan amcası Giorgio Giuglielmo Fossati'nin teşviğiyle 1832'de mimar ve dekoratör olarak hayatını kazanmak için Kuzey Rusya'da Petrograd'a gitti. Burada 1833'ten itibaren bazı özel saraylar, kiliseler ve evler yaptı.

Gaspere
Trajano
Fossati
(Semavi Eyice
fotoğraf
arşivi)

Fossati'nin Bâbüâlî'de inşa ettiği arşiv binası - İstanbul

XIX. yüzyıl başlarında Rus Çarlığı'nın İstanbul'daki elçiliği, Beyoğlu'nda, sonraları yapılan Tünel'in yukarı ucundaki Galata Mevlevîhânesi ve ona komşu İşveç elçiliğiyle Galata Sarayı arasındaki sırtın hâkim noktasında yükselen çok büyük ahşap bir konaktan ibaretti. Büyük Beyoğlu yangınlarından birinde, herhalde 23 Safer 1247'de (3 Ağustos 1831) çıkan yangında elçilik binası da tamamen kül oldu. Rus Çarlığı, 1828-1829 savaşının kendi lehine sonuçlanmasından cesaret alarak İstanbul'da eskisinden daha güzel ve daha gösterişli bir elçilik sarayı yaptırmak için Fossati'yi bu işle görevlendirdi. 20 Mayıs 1837'de İstanbul'a giden Fossati'nin hazırladığı proje çar tarafından 1839 yılı Şubatında onaylandıktan sonra çalışmalara başlandı. Bu arada kardeşi Giuseppe'yi de yanına aldırarak Gaspare Fossati burada Neo-Rönesans veya neo-klasik üslûpta muhteşem bir elçilik sarayı inşa etti. Ön hazırlıklarla 1838'de başlayan inşaat 1845 yılında açılış töreni yapılabilecek kadari ile bitmişti. Fakat bütün ayrıntıları ile yapımı ancak 1849'da tamamlandı. Bugün Beyoğlu'nda İstiklâl caddesinin Marmara'ya bakan kenarında bahçe içinde görülen ve Rus konsoloslugu olarak kullanılan yapı bu saraydır. Bina ilk yapıldığında Rus Çarlığı'nın Osmanlı Devleti ve İstanbul üzerindeki emellerinin bir ifadesi olarak görülüyor, bu gösterişli yapının yakın bir gelecekte Boğaz kıyılarına sahip olacağına inanılan Rus çarına ikametgâh olarak hazırlandığı Beyoğlu'ndaki yabancılar arasında dedikodu şeklinde söyleniyordu.

Aynı yıllarda Fossati İstanbul'da başka siparişler de aldı. 1841-1843 yılları arasında Galata'da Voyvoda (şimdi Bankalar) caddesinin yanında San Pietro Kilisesi'ni yeniden inşa etti. 1845'te kar-

deşiyle birlikte Beyoğlu'nda bir mülk satın aldı ve 1846'da Encümen-i Dâniş'in teklifi üzerine Batılı sisteme göre öğretim yapılması için bir dârülfünun kurulması düşünüldüğünde binasının yapımı Fossati'ye havale edildi. Heybetli kitleliyle İstanbul'un Marmara'ya hâkim bir yerinde, Ayasofya'nın tam önünde yükselen bu muhteşem dârülfünun binasının inşası uzun yıllar sürdü. Bittikten sonra da dârülfünun olarak kullanılmadı. İlk Osmanlı Meclis-i Meb'ûsan'ı 1877'de burada toplandı. Meclis II. Abdülhamid tarafından dağıtıldıktan sonra önce Evkaf, arkasından da Adliye Nezâreti binası oldu. Cumhuriyet döneminde de İstanbul Adliye Sarayı yapıldı. Nihayet 3 Aralık 1933 gecesi içinde çıkan bir yangınla mahvoldu.

Fossati'nin İstanbul'da yaptığı binalardan biri de 1846'da siparişini aldığı bir tiyatrodur. Galata Sarayı'nın karşısındaki yapı adasında Nahum için inşa ettiği, o devrin bu çeşit binalarının hepsi gibi içi tamamen ahşap ve çok gösterişli olarak zengin surette bezenen bu tiyatro fazla uzun ömürlü olmadı. Büyük Beyoğlu yangınında 11 Rebîülevvel 1287'de (11 Haziran 1870) yanarak ortadan kalktı.

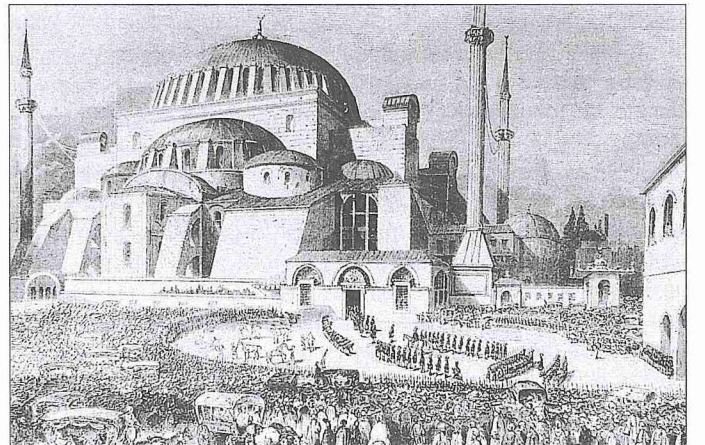
Aynı yıllarda Fossati'ye Bâbüâlî avlusu içinde bir arşiv binası yapması hususunda sipariş verildi. Böylece diploma projesi olarak hazırladığı konuda çalışma imkânı buldu. Alay Köşkü karşısındaki, geniş saçaklı kapının iç tarafında sağda yer alan ortası kubbeli binayı Bâbüâlî arşivini muhafaza etmek üzere inşa etti. Belgeleri yangın tehlikesinden korumak için binanın merdiveni, kat döşemeleri, hatta kapı kanatları İstanbul Tersanesi'nde demirden yaptırıldı.

Fossati'nin İstanbul'da üstlendiği en önemli iş ise Ayasofya'nın büyük ölçüde tamiri olmuştur. Sultan Abdülmecid-

dense, o devirde Osmanlı Devleti'nin bütün inşaatlarını yapan ünlü Balyan ailesine bu işi vermeyerek Batılı bir mimarın yapmasını uygun görmüştür. İhale 1846'da yapıldı. Önce 26.000 keselik harcama gerektirecek basit bir tamir düşünülmüştü. Fakat 1263 (1847) yılında çıkan bir irade ile tamirin daha geniş tutulması istenerek çocuksuz öldüğü için serveti beytül mâle kalan Şeyhülislâm Mekkiâde Mustafa Âsım Efendi'nin mirası bu işe tahsis edildi. 800 işçinin çalıştığı bu tamirde bina mimari bakımından takviye edildikten başka iç ve dış süslemesi yenilendi, bazı eklemeler de yapıldı. Fossati, bu çok yaşlı binayı ayakta tutabilmek için galerilerde şakulünden kaymış on iki sütunu düzeltmiş, kubbedeki büyük çatıakları doldurmuş, bu kısmı destekleyici önlemler almıştır. Ayrıca Ayasofya'nın duvarlarındaki mermer kaplamaları temizleyip cilâlatmış, eksik kısımları alçı ile tamamlamıştır. Ancak tonoz ve kemerlerde ayıklamalar yapıldığında badana tabakaları altından eski Bizans mozaikleri meydana çıkmıştı. Fossati ilk mozaığe rastladığında Sultan Abdülmecid'i davet etti, hünkârın bu resimlerin ortaya çıkarılmasını istemesi üzerine de mozaikleri temizletti. Bu sırada yapılan çalışmalarda bezeme mozaikleri açık bırakılarak sadece eksik kısımlar boya ile tamamlandı ve aralardaki hristiyan alâmetleri de boya ile örtüldü. Binanın içine iskeleler kurularak nakışlar yenilendi, yeni kandiller takıldı, kible duvarındaki pencerelere bir Türk ustanın eseri olan revzenler yerleştirildi. Kazas-ker Mustafa İzzet Efendi'nin cami içinde yazdığı devâsâ ölçüde yuvarlak sekiz levha, önceki kare levhaların yerlerini tutmak üzere ana pâyelere asıldı.

Fossati'nin Ayasofya'da yaptığı ek inşaat ise Bâb-ı Hümayun yakınında Sul-

Ayasofya'nın
tamiri
tamamlandığında
Sultan
Abdülmecid'in
açılış yaptığı
ilk cuma
selâmı
(S. Eyice
fotoğraf arşivi,
L'illustration
dergisinden)

Fossati'nin albümünde Ayasofya'nın tamirden hemen sonraki halini gösteren bir gravür
(*Aya Sofia Constantinople*, tablo: 4)

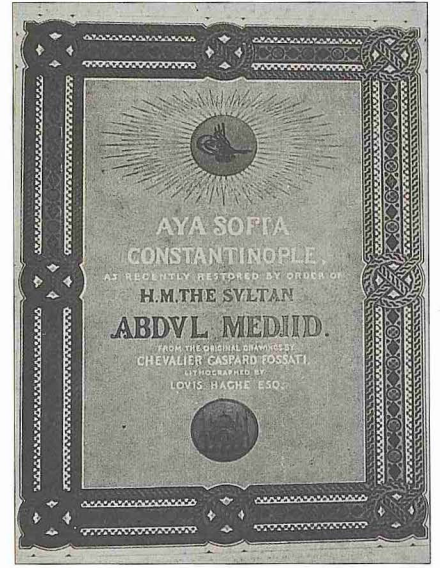
tan Ahmed Çeşmesi karşısındaki Kasrı Hümayun ile bunun cami içindeki devamıdır. Padişahın cuma namazına geldiğinde kısa süre dinlenmesi için yapılan bu kasır iç süslemesiyle küçük bir saray mekânı görünümündedir. Fossati'nin kız kardeşi Bianca'nın kocası İtalyan sanatkar Antonio Fornari buradaki kalem işi nakışları yaparken kasrın tepeden ışıltı alan büyük salonunun duvarlarına karşılıklı olarak Mekke ve Medine'nin birer resmini de işledi. Bugün bunlardan yalnız bir tanesi mevcuttur. Fossati, caminin içinde mihrabın solunda bulunan ve duvarı güzel çinilerle kaplı olan hünkâr mahfilinin yerine de VI. yüzyılın Bizans mimarisinden alınma unsurlarla bezenmiş, sütunlara oturan bir köşk halinde çıkıntı teşkil eden yeni bir hünkâr mahfili yaptı. Ayasofya'nın, esasî Fâtih dönemine ait medresesini XIX. yüzyıl üslubunda yeniden inşa etti, ayrıca yan avlu kapısına komşu olarak bir de muvakkithâne yaptı. 1935'te yıktırılan medresenin son yıllarda temelleri meydana çıkarılmıştır. Tuğla minarenin de külâhının başladığı yerde girilantlı bir friz eklenmek suretiyle peteği biraz yükseltilmiş, böylece diğer minarelerle aynı yükseklikte olması sağlanmıştır. Fossati, dökmüş mozaiklerin tanelerini toplatarak bunlardan bir madalyon halinde ya-

nındaki ustalardan Lanzoni'ye Sultan Abdülmecid'in bir tuğrasını yaptırdı. Semavi Eyice, Topkapı Sarayı'nın bir deposunda tesadüfen bu tuğrayı bulmuş ve hayli uğraştıktan sonra ancak 1990'larda bunun Ayasofya'nın esas girişinin yanına duvara konulmasını sağlamıştır.

Fossati'nin Ayasofya'daki çalışmaları 13 Temmuz 1849'da tamamlandı ve camii 1265 yılının Ramazan ayının ilk cuma günü (27 Temmuz 1849) büyük bir törenle açıldı. Bu vesile ile İngiliz hakkâk ve fotoğraf ustası J. Robertson'a yaptırılan bir de hâtıra madalyası basılmıştır.

Ayasofya'da çalışmalar sürerken İstanbul'a gelen W. Salzenberg adındaki Prusyalı bir mimar 1848 yılının Ocak-Mayıs aylarında, kurulmuş iskelelerin yardımıyla tarihî binayı iyice inceleme imkânını elde ederken meydana çıkarılan mozaiklerin de desenlerini çizdi. Halbuki Fossati bu mozaikleri renkli büyük bir albüm halinde neşretmeyi tasarlamış ve bunun için Rus çarından 6000 ruble istemişti. Çarın hediye olarak sadece bir yüzük göndermesi üzerine bu defa Fossati mozaikleri bir kenara bırakarak Ayasofya'nın iç ve dış görünüşleriyle çevresini gösteren bir albüm hazırlayıp bunu Sultan Abdülmecid'den sağladığı ihsanla 1852'de Londra'da bastırdı. İçinde renkli yirmi beş levha bulunan bu eser, üstünde padişahın tuğrası olmak üzere sultanın yardımlarıyla meydana getirildiğini bildiren çok süslü bir başlık sayfası ile yayımlandı. 36 × 53 cm. ölçülerindeki bu albümün 1980'de çok ufak boyda bir tıpkıbasımı yapıldı. Fakat her nedense bu baskıda Sultan Abdülmecid'e şükranları ifade eden baş sayfaya yer verilmemiştir. Fossati'nin albümü yayımlandıktan az sonra 1854'te Salzenberg de Ayasofya mozaiklerinin resimlerini büyük bir albüm halinde bastırdı ve bu olay diplomatik çekişmelere kadar uzanan bir polemige yol açtı.

Fossati, Ayasofya'nın önünde yeni bir dârülfünun binası inşaatını sürdürürken devlet ileri gelenleri için de yalılar ve konaklar yapıyordu. 1847'de Sadrazam Reşid Paşa için bir yalı, 1850'de Kâmil Bey için bir ev, aynı yıl Hollanda sefâreti için yeni bir bina ile Osmanlı Hariciye nâzırı için bir yalı (bunun sonradan yanan Kanlıca'da Keçecizâde Fuad Paşa yalısı olması mümkündür) yaptı. 1856'da, Harbiye'de Pangaltı'dan Büyükdere'ye kadar bir tren hattı döşenmesini teklif ederek bunun maliyetini ve programını da açıkladı. Aynı yıl İran Devleti için Çağaloğlu

G. Fossati'nin Ayasofya albümünün, Sultan Abdülmecid'in yardımıyla basıldığını bildiren baş sayfası

semtinde bugün de aynı maksatla kullanılan elçilik sarayını inşa etti.

Fossati Kırım Savaşı yıllarında Maslak'ta birtakım askerî binalar (su haznesi ve mutfak), Bâb-ı Seraskerî içinde bir hastahane, Eminönü'nde bir karakol, kardeşile Alay Köşkü bitişiğinde Telegrafhâne-i Âmire binasını yapmışsa da bugün bunların hiçbirisi mevcut değildir. Yalnız Sadrazam Reşid Paşa için Beyazıt Camii haziresinde tasarladığı türbe projelerinden bir tanesi uygulanmış olup bugün görülen türbe binası Fossati'nin tasarladıklarından biridir. Fossati, Tanzimat Fermanı'nın ilânı üzerine Gülhane meydanı için bir anıt projesi hazırlamış, fakat bu proje uygulanamamıştır.

Gaspare Fossati 1858'de memleketine Morcote'ye döndü, 1862'de Milano'ya yerleşti. 1863'te Sarayburnu sahil sarayının yanması haberi üzerine Sultan Abdülaziz'e mektup yazarak aynı yerde yeni bir saray yapmayı teklif etti. Gaspare 1869'da kardeşi Giuseppe ile İtalyan uyruğuna geçti. Morcote'de Türkiye'den getirilmiş eşya ile döşenmiş evinde 5 Eylül 1883'te öldü ve orada toprağa verildi.

Gaspare'nin kardeşi Giuseppe de Ticono'da Morcote'de 1822'de dünyaya geldi. 1839'da Milano Akademisi'nden mezun oldu ve aynı yıl İstanbul'da Rusya elçilik binasının yapımında yardımcı olmak üzere ağabeyinin yanına gitti. 1845-1846 yıllarında Dolapdere yamacında Katolik-

ler'in katedrali olan Saint Esprit Kilisesi'ni yaptı, 1847'den itibaren de Ayasofya'ta tamininde ağabeyine yardımcı oldu. 1855'te Sisam Beyi Bugorides ile 1858'de Ömer Paşa için Boğaz'da yalılar yaptı. 1859'da Morcote'ye döndü, 1865'te Hocapaşa yangınından sonra bölgeyi imar etmek üzere projeler teklif etti. Giuseppe Fossati de 1 Mart 1891'de öldü. Ağabeyi Gaspare'nin gölgesinde yetişen Giuseppe, desen ve projelerine göre pek parlak bir ressam ve mimar gibi görünmemektedir. Her ikisinin bıraktığı arşiv malzemesi Güney İsviçre'de Bellinzona'daki arşive taşınmış olup bugün oradadır. Bu arşivdeki bütün belgeler Semavi Eyice tarafından 25-27 Haziran 1967'de teker teker elden geçirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Fossati, *Aya Sofia Constantinople as recently restored by Order of H. M. the Sultan Abdul-Medjid, from the original drawings by Chevalier Gaspard Fossati, Lithographed by Lewis Haghe Esq.*, London 1852; kitabın küçük boyda tıpkıbasımı için bk. *Die Hagia Sophia* (haz. Urs Peschlow) [Die Bibliophilen Taschenbücher, nr. 187], Dortmund 1980; T. Lacchia, *I Fossati, architetti del Sultano di turchia*, Roma 1943; C. Mango, *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul*, Washington 1962 (krş. Semavi Eyice, *TTK Belleten*, XXVIII/112 [1964], s. 773-789); C. Palumbo-Fossati, *I Fossati di Morcote*, Bellinzona 1970; G. Heinrich, "Die Fossati Entwürfe zu theaterbauten", München 1989; M. di Morcote, *Gaspard Fossati, Architetto Pittore, Pittore Architetto*, Morcote 1992; W. Pollack, "Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel von W. Salzenberg, Geschichte eines Architektur Werks", *Römische Quartalschrift*, XLIX (1954), s. 243-250; Ulya Vogt-Göknil, "Ein Tessiner als Hofarchitekt des Türkischen Sultans", *Du-kulturrelle Monatsschrift*, XIX (1959), s. 48-54, 56; Semavi Eyice, "Ayasofya Horoologion'u ve Muvakkithanesi", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IX (1983), s. 15-24; a.mlf., "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi (1855)", *TD*, XXXIV (1983-84), s. 61-72; a.mlf., "Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul", *Arredamento-Dekorasyon*, sy. 43 (1992), s. 126-133; a.mlf., "Fossati (Gaspard)", "Fossati (Giuseppe)", *İst.A*, XI, 5818-5823; Laurence Ammour, "Un architecte italien à Istanbul: Gaspard Fossati (1809-1883)", *Observatoire Urbain d'Istanbul-lettre d'information*, sy. 5, İstanbul 1993, s. 17-24.

SEMAVİ EYİCE

FRANKLAR

İslâm dünyasında

Katolik ve Protestan mezheplerine mensup hristiyan Avrupalılar'a verilen ad.

Aslı Frank olan kelime Türkçe'ye Frenk / Firenk / Firek, Arapça'ya Efrence (İfrence), Farsça'ya Fereng / Freng / Firek şekillerinde geçmiştir. Avrupa'nın

batı ve kuzey kısmına Arapça'da Efrence, Farsça'da ve Türkçe'de Frengistan adı verilmiştir. Müslümanlar Frank (Efrence, İfrence) adını doğru olarak önce Frank Devleti'nin (Merovenjyen-Karolenjyen) halkı için kullanmışlarsa da sonraları özellikle Haçlı seferlerinin başlamasının ardından, Suriye ve Filistin'de kurulan hristiyan devletlerinin kurucuları büyük çoğunlukla Frank olduğu için bu ismi bütün Batı ve Kuzey Avrupa milletlerine (Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) teşmil etmişlerdir. Fakat Katolik İspanyollar ile Ortodoks kilisesine mensup milletler (Rus, Rum, Bulgar, Sırp vb.) Frank tabiri kapsamının dışında tutulmuştur.

Frank adı bir kabile ismi olmayıp başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun doğu ve kuzey sınırlarında oturdukları halde Roma hâkimiyeti altına girmemiş olan Germen kabilelerini ifade ediyordu. Bu göçebe toplulukların diğer Germen kabilelerinde de olduğu gibi halk tarafından seçilen "halk kralları" vardı. Ancak zamanla bu krallık şekli arazi kazanma sebebiyle karakterini değiştirdi ve Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ve çökmesi sonucunda oldukça güçlendi. Roma İmparatorluğu'nun çökmesi, bu çöküşün kendilerine şan şeref, servet ve arazi kazanma imkânları sağladığını gören diğer küçük kabileleri de birleşmeye sevketti. Bütün kabileleri en iyi şekilde zafere ulaştıracağına inanılarak başa geçirilen "üst kral" kendisine "Franklar'ın kralı" unvanını verdi ve böylece birleşen kabileler de Frank adını benimsemiş oldular. Tarihte Frank adına ilk defa İmparator Gallienus devrinde rastlanmaktadır. Franklar 258-259 yıllarında Rhein nehrini aşıp imparatorluk topraklarına girmişler ve bütün Galya (Fransa) bölgesini geçerek İspanya'ya kadar uzanan büyük bir saldırıda bulunmuşlardı. Her ne kadar bu saldırı geri püskürtülmüşse de bu tarihten sonra Franklar Rhein sınır savunmasında ortaya çıkan her zaafıtan yeni akınlar yapmak için faydalandılar. IV. yüzyıl boyunca Roma imparatorları bir taraftan Franklar'ı sınırların ötesinde tutmaya çalışırken bir taraftan da bunların büyük bir kısmını kendi ordularında asker olarak kullanıp Franklar'ın devlet arazisi içinde yerleşmelerini engellediler. Fakat gittikçe askerî güçlerini kaybettikleri V. yüzyılda Franklar'la ittifak yapmak ve kendilerine Cambrai ve Tournai bölgesinde arazi vermek durumunda kaldılar. Bun-

dan sonra Franklar topraklarını güneye doğru genişleterek Galya'nın büyük kısmına sahip oldular. Merovech adını taşıyan efsanevî atalarına atfen Merovenjyen Krallığı denilen bu Frank Devleti'nin ilk hükümdarı Chlodvig (481-511), kendisinden önce hristiyan olan bütün diğer Germen kabilelerinin Arius mezhebine girmesine karşılık Katolikliği kabul etti. Bu sayede Franklar için Roma ve ona bağlı batı halklarıyla kolayca uyuşup kaynaşma imkânı doğmuş ve böylece Frank Devleti daha başlangıcından itibaren güçlü bir temele oturmuş oluyordu.

VIII. yüzyılın başında İspanya'ya geçen müslüman Araplar (711) Vizigot Krallığı'nı yıkıp bu ülkenin büyük bir kısmını fethettikleri sırada Franklar Avrupa'nın en kuvvetli devletine sahiptiler ve Fransa'dan başka bugünkü Almanya ve İtalya'nın da bir bölümüne hâkim bulunmaktaydılar. Fakat hızla ilerleyen ve daha 715-716 yıllarında Berselüne ile (Barselona) civarını ele geçirip sınırlarına dayanan müslüman ordularına karşı bir şey yapamadılar. Mûsâ b. Nusayr kumandasındaki ordu Arbûne (Narbonne) bölgesine kadar ilerledi. İbn Haldûn, Mûsâ'nın batıdan doğuya doğru ilerleyip yolu üzerindeki yerleri fethederek Kostantiniye (İstanbul) üzerinden hilâfet merkezine gitmeye kararlı olduğunu söylemektedir (*el-İber*, IV, 117). Ancak fethin bu safhasında Mûsâ'nın halife tarafından geri çağırılması üzerine Frank sınırındaki harekâtı Endülüs Valisi Semh b. Mâlik yürüttü. Araplar 717 ve 719 yıllarında Pirene dağlarını aşarak Fransa içinde Arbûne şehrini zaptettiler ve burasını sonraki fetihleri için bir üs haline getirdiler; 721 yılında Toulouse üzerine yürüdüler, Rhein nehri boyunca ilerleyip Bourgogne bölgesine ulaştılar.

Araplar Frank Devleti sınırlarında göründüğünde Merovenjyen Krallığı, iktidarı ele geçirmek ve devletin bir kısmı veya tamamı üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen aristokrat ailelerin birbiriyle mücadelelerine sahne olmaktaydı. Araplar'ın yarattığı tehlike iç mücadelede son vererek Franklar'ı bir idare altında toplanmaya zorladı. İktidar, Karolenjyen hânedanını tahta çıkaracak olan bu ailenin temsilcisi saray nâzırı Karl Martel'in (Charles Martel) eline geçti. Bu sırada Araplar Fransa içinde Loire nehri-ne ulaşmış bulunuyordu. İspanya'nın fetih-i müslümanlar için dünya hâkimiyeti bakımından büyük bir şanstı. Çünkü bu